

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TILSHUNOSLIKKA OID QARASHLARI

Andijon davlat chet tillar instituti
Ingiliz filologiyasi o'qitish metodikasi va
tarjimashunoslik fakulteti
Xitoy tili yo'nalishi 102-guruh talabasi
Sahobiddinova Orzugulxon Zuhridin qizi
Ilmiy maslahatchisi: Zaynobbiddinova Irodaxon
[Tel: +998979662455](tel:+998979662455)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining til, nutq, ta'lim, lug'atshunoslik, grammatik nazariya va fonetika borasidagi ilmiy qarashlari tahlil qilinadi. Ibn Sino, Alisher Navoiy, Al-Farobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Az-Zamaxshariy kabi allomalar tilning jamiyatdagi o'rni, uning inson tafakkuriga ta'siri hamda til o'rgatish metodlari haqida ilgari surgan fikrlar ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sharq mutafakkirlari, tilshunoslik tarixi, fonetika, grammatik nazariya, lug'atshunoslik, Navoiy, Farobiy, Qoshg'ariy.

Annotation: This article analyzes the linguistic views of Eastern scholars regarding language, speech, lexicography, phonetics, and grammatical theory. The scientific ideas of Ibn Sina, Alisher Navoi, Al-Farabi, Mahmud Kashgari, and Al-Zamakhshari about the role of language in society, its impact on human thinking, and methods of language teaching are discussed from a scholarly perspective.

Keywords: Eastern scholars, history of linguistics, phonetics, grammatical theory, lexicography, Navoi, Farabi, Kashgari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвистические взгляды восточных мыслителей на язык, речь, лексикографию, фонетику и грамматическую теорию. Научные идеи Ибн Сины, Алишера Навои, Аль-Фараби, Махмуда Кашгари и аз-Замахшари о роли языка в обществе, его влиянии

на мышление человека и методах преподавания языка анализируются в научном аспекте.

Ключевые слова: Восточные мыслители, история языкознания, фонетика, грамматическая теория, лексикография, Навои, Фараби, Кашгари.

Kirish

Sharq mutafakkirlari tarix davomida ilm-fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan bo'lib, ayniqsa tilshunoslik sohasida ularga xos o'ziga xos nazariy qarashlarni yaratganlar. Qadimgi va o'rta asr Sharq allomalari tilning kelib chiqishi, jamiyatda tutgan o'rni, tilning inson tafakkuriga ta'siri, nutq madaniyati hamda ta'limi kabi ko'plab masalalarda chuqur fikrlar bildirgan. Ularning til haqidagi g'oyalari bugungi zamonaviy lingvistika tamoyillari bilan uyg'un bo'lib, ayrim jihatlar hozirgi ilmiy yondashuvlar uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada Sharqning buyuk mutafakkirlari - Al-Farobiy, Ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy va az-Zamaxshariylarning tilshunoslikka oid qarashlari tahlil qilinadi.

1. Al-Farobiyning tilshunoslik haqidagi qarashlari

Abu Nasr Al-Farobiy (870–950) “Sharq Aristoteli” sifatida tanilgan va til, mantiq, tafakkur o'rtasidagi munosabatni ilk marta ilmiy asosda izohlagan mutafakkirdir. Uning “Mantiq haqida risola”, “Fozil odamlar shahri”, “Ilmlarning kelib chiqishi” kabi asarlarida tilga oid chuqur qarashlar bayon qilingan. Farobiyning tilshunoslikdagi asosiy g'oyalari quyidagilardan iborat: Til - jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan kommunikativ vositadir. So'z va tushuncha o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Grammatik qonuniyatlarni mantiqiy fikrlash orqali o'rganish mumkin. Har bir til o'z ichki qonuniyatlariga ega bo'lib, boshqa tillardan o'zining tabiiy tizimi bilan farqlanadi. Farobiy tilning inson tafakkuriga ta'sirini alohida ta'kidlab, tilni mantiq ilmi bilan chambarchas bog'lab o'rgangan.

2. Ibn Sinoning fonetika va nutq haqidagi qarashlari

Ibn Sino (980–1037) nafaqat tabobatda, balki tilshunoslikda ham chuqur iz qoldirgan. “Kitob ush-shifo” va “Kitob un-najot” asarlarida fonetik jarayonlar, nutq

a'zolarining ishlashi, tovushlarning hosil bo'lish mexanizmlari yuksak ilmiy darajada tushuntirilgan.

Ibn Sinoga ko'ra: Nutq a'zolari - til, tanglay, lab, tomoq- ma'lum harakatlar orqali tovushlarni hosil qiladi. Tovushlarni unli va undosh tarzida bo'lish mexanik emas, balki fonetik jarayonlar orqali shakllanadi. Inson nutqi aqliy jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, til tafakkurning ifodasidir. Uning fonetika haqidagi qarashlari hozirgi fonologiya fanining poydevoridan biri sifatida qaraladi.

3. Mahmud Qoshg'ariyning turkiy til haqidagi ilmiy merosi

Mahmud Qoshg'ariy (XI asr) - turkiy tilshunoslik tarixidagi eng buyuk allomadir. Uning "Devonu lug'otit turk" asari nafaqat lug'at, balki tilshunoslik, etnografiya, geografiya va tarix uchun ham muhim manbadir. Qoshg'ariyning tilshunoslikdagi xizmatlari: Turkiy tillarning birinchi ilmiy tasnifini yaratgan. Tilning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini izchil yozib qoldirgan.

Turkiy lahjalarini qiyosiy tahlil asosida ta'riflagan. Har bir so'zning ma'nosi, qo'llanilishi va etimologiyasini ilmiy jihatdan bayon qilgan. Uning qarashlari nafaqat o'z davri, balki zamonaviy turkologiya uchun ham beqiyos manbadir.

4. Alisher Navoiy va tilning jamiyatdagi o'rni

Alisher Navoiy (1441–1501) sharq adabiyoti va tilshunosligining eng yirik vakillaridan biri bo'lib, "Muhokamat ul-lug'atayn" asari tilshunoslik tarixida alohida o'rin tutadi. Uning g'oyalarida quyidagi jihatlar muhim: Til - millatning ma'naviy boyligi. Har bir xalqning tili uning ruhiy olamidan dalolat beradi. Turkiy tilning imkoniyatlari arab va fors tillaridan kam emas. Til jamiyat taraqqiyotida, adabiyot va fan rivojida muhim kuchdir. Navoiy turkiy tilning boyligini ilmiy asosda isbotlab, tilning qadriyat sifatidagi o'rnini yuksak darajaga ko'tardi.

5. Az-Zamaxshariy va grammatik nazariya

Az-Zamaxshariy (1075–1144) arab tilshunosligi tarixida "Muallim ul-arab" nomi bilan mashhur bo'lgan. Uning "Al-Mufasssal" asari arab grammatikasining eng muhim manbalaridan biridir. U til haqidagi ilmiy qarashlarida quyidagilarni asoslaydi: Til grammatikasi qat'iy qonuniyatlarga tayanadi. So'z turkumlari, gap bo'laklari,

morfologik shakllar tizimlidir. Tilni o'rganishda nazariya va amaliyotning uyg'unligi zarur. Tilni to'g'ri qo'llash - nutq madaniyatining asosiy sharti. Zamaxshariy nafaqat arab tili grammatikasini mukammallashtirgan, balki umumtilshunoslikka ham ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa

Sharq mutafakkirlari tilshunoslikning turli yo'nalishlarida - fonetika, morfologiya, sintaksis, lug'atshunoslik, qiyosiy tahlil va mantiqiy asoslar -bo'yicha bebaho ilmiy meros qoldirgan. Ularning ilmiy qarashlari bugungi lingvistika fanining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy tilshunoslik tamoyillarining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Нурмонов А. Танланган асарлар. — Тошкент: Академнашр, 2012.
2. Расулов Р. Умумий тилшунослик. Дарслик. — Тошкент, 2013.
3. О'ринбойев В., Musayev A. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Oltin kitob, 2022.
4. Расулов Р. Умумий тилшунослик. Дарслик. — Тошкент, 2013.